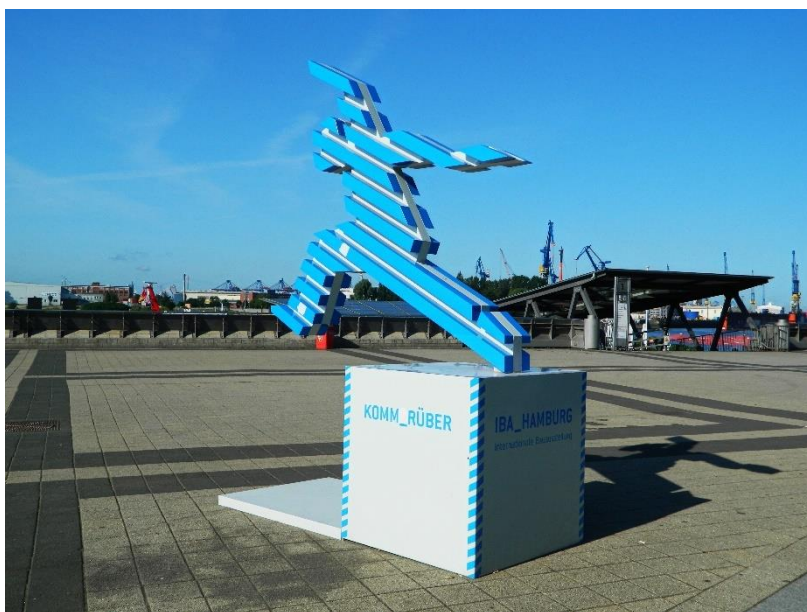

De IBA als hefboom voor gebiedstransformatie

Ervaringen en lessen uit Duitsland

Stichting Stad en Regio, Radboud Universiteit & Universität Münster

Prof.dr. Gert-Jan Hospers, Enschede/Nijmegen, 26 juni 2024

Managementsamenvatting

Een IBA (*Internationale Bau-Ausstellung*) is een zwaarwegend instrument uit de Duitse planningscultuur dat ingezet wordt om transformatie in een stad of regio teweeg te brengen. Het is een meerjarenprogramma buiten het bestaande beleid om dat het gebied een *Ausnahmezustand auf Zeit* ('tijdelijke uitzonderingssituatie') verschaft. Doelstelling van een IBA is de toekomst van een stad of regio te verkennen aan de hand van testcases, pilots en *next practices*. Meestal gaat het om een *top led, bottom fed*-aanpak: in samenspraak met de lokale samenleving worden toekomstgerichte projecten opgezet die passen binnen een overkoepelde gebiedsvisie. Het IBA-team verbindt de projecten met elkaar, begeleidt ze en zorgt voor profilering. Om de projecten van een IBA te financieren, wordt vaak geput uit reguliere fondsen (bijv. regionaal, rijks- en EU-geld) en aanvullende middelen uit het veld. De kracht van een IBA is dat ze werkt als een 'korte marathon' en de potentie heeft van 'creatieve gebiedstransformatie'.

In hoeverre kan een IBA of IBA-achtige aanpak helpen om een impuls te geven aan de transitie van het landelijk gebied in ons land? Die vraag hebben we verkend op basis van deskresearch, cases van eerder georganiseerde IBA's – onder meer IBA Emscher Park, IBA Fürst-Pückler-Land, IBA Thüringen en IBA Parkstad – alsmede expertinterviews. De conclusie is dat een IBA Landelijk Gebied in ons land kansrijk is mits wordt aangesloten bij de IBA-succesfactoren die we hebben geïdentificeerd. Zo is het cruciaal om te investeren in goed verwachtingenmanagement bij stakeholders. Zorg daarnaast vanaf het begin voor een heldere briefing richting de samenleving en de zichtbaarheid van IBA-projecten. Ook is het belangrijk om als IBA-team een *Anlaufstelle* (fysieke locatie) te hebben en al tijdens de looptijd na te denken over de nalatenschap van het programma. Voor een nadere verkenning van de vraag of een IBA Landelijk Gebied in ons land kans van slagen heeft, raden we aan om in geval een bezoek te brengen aan de IBA Stuttgart 2017-2027 en in gesprek te gaan met leden van de *IBA Expertenrat*.

1. Inleiding

Een IBA (afkorting van *Internationale Bau-Austellung*) is een typisch fenomeen uit de Duitse planologie. Het is een instrument dat onze oosterburen inzetten om een stad en regio een impuls te geven die binnen de bestaande beleidskaders niet mogelijk zou zijn. Een IBA beoogt een gebied rond een transformatievraagstuk over een reeks van jaren te activeren en naar buiten toe te profileren. Zou zo'n format kunnen helpen om een impuls te geven aan de transitie van ons landelijk gebied? In hoeverre kan een IBA of IBA-achtige aanpak ook in Nederland hefboomwerking hebben?

Om die vraag te beantwoorden, gaan we in deze studie in op de algemene filosofie van de IBA en bespreken we enkele gerealiseerde IBA-programma's. Achtereenvolgens komen de volgende casestudies aan de orde: IBA Emscher Park (1989-1999), IBA Fürst-Pückler-Land (2000-2010), IBA Thüringen (2012-2023) en IBA Parkstad (2013-2021). Deze vier IBA's bestrijken niet alleen de periode van de afgelopen 35 jaar, qua thematiek zijn ze ook het meest relevant voor de transitie van het landelijk gebied in ons land. Bij de behandeling van de cases wordt telkens ingegaan op de voorbereidingsfase van de betreffende IBA, de startfase, de projectfase en de slotfase. Die chronologische insteek ligt voor de hand: een IBA strekt immers zich uit over vele jaren.

Naast de genoemde casestudies gaan we kort in op het REGIONALE-concept – een REGIONALE is een 'IBA light' die in Nordrhein-Westfalen om de drie jaar plaatsvindt – en de IBA StadtRegionStuttgart (2017-2027). Beide minicases zijn opgenomen op advies van enkele deskundigen die we spraken. Want deze studie is behalve op deskresearch ook gebaseerd op een aantal expertinterviews (zie bijlage). We hebben vijf mensen gesproken die vanuit hun deskundigheid of betrokkenheid bij een IBA meer konden zeggen over het precieze verloop van de trajecten. Hun duiding, reflecties en tips kunnen nuttig zijn voor de mogelijke organisatie van een IBA in ons land.

Grote transitieopgaven in NOVEX De Peel

De interesse voor de IBA als potentiële hefboom voor gebiedstransformatie komt specifiek vanuit het NOVEX-gebied De Peel. Deze streek nabij Brainport Eindhoven ligt op de grens van Noord-Brabant en Limburg en wordt gedomineerd door de intensieve veehouderij (met name varkens). Het vanouds sterk agrarisch ontwikkelde gebied staat voor grote en urgente uitdagingen: hier komen de omschakelijking van de landbouw, de energietransitie, de klimaatopgave en de stikstofcrisis samen. De ambitie van het rijk en de betrokken provincies en gemeenten is om de Peel op een toekomstbestendige wijze te ontwikkelen tot een gezonde en natuurlijke woon-, werk- en leefomgeving. De overheden willen daartoe ter plekke samenwerken, experimenteren en investeren. Omdat zo'n gebiedsaanpak via de bestaande structureren lastig is, hoopt men dat het IBA-format soelaas kan bieden.

2. De IBA-filosofie getypeerd¹

Sinds ruim een eeuw worden er in Duitsland *Internationale Bau-Austellungen* (IBA's) georganiseerd. De term *Internationale* geeft aan dat het om ambitieuze programma's gaat: ze hebben idealiter een internationale uitstraling. Maar een IBA kijkt verder dan de gebouwde omgeving – het is veel meer dan een architectuurtentoonstelling. Als het goed is, geeft een IBA een gebied – stad, agglomeratie of hele regio – een impuls die binnen het vigerende ruimtelijk beleid niet mogelijk is. Een IBA kan het verschil maken en werken als een katalysator. Het programma is zo opgezet dat het een gebied en zijn stakeholders rond een relevant toekomstgericht thema activeert en naar buiten toe profileert. Een IBA vindt altijd plaats op een specifieke locatie, maar richt zich op een transformatievraagstuk dat ook op tal van andere plekken speelt. De projecten binnen een IBA zijn bedoeld als testcases of pilots om te verkennen wat al dan niet werkt om de gewenste transitie in het gebied teweeg te brengen. Vanwege de grootschalige opzet, ambitieuze doelstelling en looptijd van meerdere jaren is het niet verrassend dat het aantal georganiseerde IBA's tot nu toe niet meer dan vijftien bedraagt. Voorbeelden van afgesloten IBA's zijn de IBA Emscherpark (1989-1999), IBA Thüringen (2012-2023) en IBA Parkstad (2013-2021). Op dit moment loopt de IBA Stuttgart (2017-2027) en staat de IBA München (2023-2032) op het punt om zich aan de buitenwereld te presenteren.

Looptijd IBA	Naam/locatie IBA
1901	Mathildenhöhe Darmstadt
1927	Weißenhofsiedlung Stuttgart
1957	Interbau Berlin
1979 – 1984/87	IBA Berlin
1989 – 1999	IBA Emscher Park (Ruhrgebied)
2000 – 2010	IBA Fürst-Pückler-Land (Lausitz)
2002 – 2010	IBA Stadtumbau (Saksen-Anhalt)
2006 – 2013	IBA Hamburg
2010 – 2020	IBA Basel (Zwitserland)
2012 – 2022	IBA Heidelberg
2012 – 2023	IBA Thüringen
2013 – 2021	IBA Parkstad (Limburg (NL))
2016 – 2022	IBA Wien (Oostenrijk)
2017 – 2027	IBA StadtRegion Stuttgart
2023 – 2032	IBA Metropolregion München

In de loop van de decennia hebben de IBA's vier etappes doorlopen. Tussen 1901 en 1957 waren het tentoonstellingen die moderne architectuur etaleerden. Vanaf 1979 tot 1999 werd de IBA een instrument voor ruimtelijke herontwikkeling en kwam er meer aandacht voor sociale en ecologische aspecten. Tussen 2000 en 2013 richtten IBA's zich meer op de plaatselijke context en groeiden ze uit tot lokale en regionale ontwikkelingsprogramma's. En van 2010 tot nu zien we een toenemende internationale belangstelling voor het IBA-concept als mogelijke hefboom voor steden en regio's die voor grote uitdagingen staan. Met een IBA hoopt men een overkoepelende visie op het gebied te kunnen verbinden met enthousiasme vanuit de samenleving.

¹ Deze paragraaf is gebaseerd op www.internationale-bauaustellungen.de, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat (2017; 2020), Füg & Ibert (2020), Hermans (2022) en de interviews.

Karakter en opzet

De kracht van de IBA schuilt 'm in het feit dat het programma een *Ausnahmezustand auf Zeit* schept, een 'tijdelijke uitzonderingssituatie'. Door het gebiedsgerichte, integrale en programmatische karakter van het instrument hebben de organisatoren de kans om het bestaande beleid en ingesleten routines ter discussie stellen en de betrokken partijen uit te dagen. Anders gezegd: een IBA is een exogene impuls om endogene potenties te activeren. De opzet maakt het mogelijk dat een *top down*-visie samengaat met een *bottom up*-aanpak: vanuit het gekozen *Leitmotiv* (bijv. de verbinding stad en land) worden ter plekke aanwezige krachten gemobiliseerd. In feite is het een hybride strategie van *top led, bottom fed* (geleid van bovenaf, gevoed van onderop).

Een IBA staat voor ambitie, kwaliteit, toekomstgerichtheid en een internationale uitstraling. Maar er zijn geen formele criteria waaraan het programma moet voldoen – elke IBA is anders en benadrukt unieke aspecten. Wel is er een *IBA Expertenrat* die een aantal richtsnoeren heeft geformuleerd om te voorkomen dat er een wildgroei aan IBA's ontstaat. Zo moet het programma zich richten op een ruimtelijk relevant thema met toekomstkracht dat als briefing kan dienen voor het initiëren van lokale projecten. Die projecten moeten experimenteel en dus innovatief zijn – ze hebben de functie van wat de IBA-experts *next practices* noemen. Ook is bestuurlijk commitment van belang: lokale en regionale overheden moeten bereid zijn om aan de IBA mee te werken en eraan mee te betalen. Verder is een professionele uitvoeringsorganisatie cruciaal.

Het opzetten en uitvoeren van een IBA vraagt om een of meer curatoren die ondersteund wordt/worden door een kleine vaste staf en flexibele schil van medewerkers. Het team moet in staat zijn om partijen in het gebied en daarbuiten te enthousiasmeren om aan de IBA mee te doen en daaraan ook nog eens financieel bij te dragen. Want in het ideale geval wordt een IBA gefinancierd uit reguliere budgetten of – om het in de woorden van een geïnterviewde te zeggen – *eh-da Fonds* (fondsen die al beschikbaar zijn, maar erop wachten om besteed te worden). Denk aan publiek geld voor bestaande ruimtelijke projecten die afkomstig zijn van de Europese Unie, regering of regionale overheid. Afzonderlijk vallen dergelijke projecten vanwege hun relatief beperkte doelstelling en specifieke karakter vaak niet zo op, maar in combinatie zorgen ze voor synergie en werken ze als een multiplier. De IBA zorgt als het ware voor de verbinding en bundeling van beschikbare financiële middelen. Juist om het programma meer is dan het geheel der delen, is het mogelijk dat er een hefboomwerking vanuit gaat.

Tegelijkertijd lukt het veel initiatiefnemers om bij regionale en lokale overheden geld los te weken dat specifiek wordt geïnvesteerd in de opzet, ontwikkeling en uitvoering van het IBA-programma. Zo zijn de IBA Thüringen en IBA Parkstad vrijwel geheel gefinancierd vanuit middelen die de deelstaatregering respectievelijk regiogemeenten speciaal voor de IBA ter beschikking stelden. Dat kan betekenen dat de IBA ook zelfstandige projecten moet runnen en daar verantwoordelijkheid voor draagt – een rol die verder gaat dan de begeleiding van projecten waarvoor een IBA eigenlijk bedoeld is. De keerzijde van een volledig voorgefinancierde IBA voor het team is dat de politiek voortdurend over de schouder meekijkt hoe de middelen worden aangewend. En de reactie van veel politici

laat zich raden: ‘Wanneer zien we wat terug van ons geld?’ Hoe het ook zij: bij elke IBA is de acquisitie van middelen cruciaal. Volgens de IBA Expertenrat gaat er bij een IBA grofweg 40% van het budget op aan personele kosten, 40% aan de begeleiding van projecten in het gebied en 20% aan overhead/communicatie.

De kracht van de IBA

Het biedt enorme voordelen dat een IBA losstaat van bestaand beleid en slechts een beperkte looptijd heeft. Daardoor kan het programma als een ‘luis in de pels’ fungeren en krijgen in een gebied projecten een kans die niet direct realiseerbaar zijn binnen de huidige beleidsstructuren en -processen. Experimenten, omdenken en leren krijgen dan de ruimte. Wat dat betreft is het IBA-format een voorbeeld van *learning region policy* (beleid dat zorgt voor een ‘lerende regio’). Naast ruimtelijke professionals en beleidsmakers spelen bij een IBA vaak onorthodoxe denkers, zoals kunstenaars en wetenschappers, een rol. Dankzij hun betrokkenheid ontstaat er automatisch ‘creatieve transformatie’ die het bestaande ter discussie stelt en een ‘toekomstvoorstelling’ geeft voor het gebied en andere plekken waar een vergelijkbaar issue speelt.

Een IBA is zo krachtig als de projecten die er deel van uit maken – ze zijn het gezicht van het programma. De projecten zijn als het ware het decor van het toneelstuk dat de IBA in een stad of regio opvoert. Om de publieke opinie te overtuigen staat of valt het met een goede profilering en promotie van de IBA. Dat begint al met de opening van het programma: het moet een evenement zijn dat breed wordt gevierd en uitgedragen, al was het maar om internationale belangstelling te kunnen opwekken. Maar ook tijdens de looptijd van de IBA, soms wel tien jaar lang, geldt het credo *frappez toujours*. Het IBA-team moet daarom investeren in professionele communicatie en de opbouw van een netwerk van ambassadeurs die kunnen zorgen voor ‘vrije publiciteit’.

3. IBA Emscher Park (1989-1999)²

Het Ruhrgebied (Noordrijn-Westfalen) was ooit het grootste industriegebied van Europa. Eind jaren 1950 begon de neergang van de kolen- en staalindustrie echter al. Naast hoge werkloosheid kreeg de regio te maken met *Altlasten* (negatieve effecten van de industrie) zoals milieuproblemen, een aangetast landschap en bodemverontreiniging. Op zoek naar nieuwe economische impulsen voor de voormalige *Kohlenpott* waren er plannen voor een IBA Ruhr City die zich vanaf 1967 zou moeten richten op voortgaande groei van het Ruhrgebied. Die IBA is er nooit gekomen. Maar in 1989 kreeg de regio alsnog een IBA die binnen en buiten de regio veel heeft betekend: IBA Emscher Park.

Vorbereidingsfase: Grundstückfonds NRW

Toen bleek dat pogingen om de zware industrie in het Ruhrgebied een doorstart te geven niet werkten, vloeide er veel publiek geld naar hoger onderwijs, het aantrekken van buitenlandse investeringen en regionale marketingcampagnes. Het leverde weinig op; vooral het imago van het Ruhrgebied als vervuild industriegebied was hardnekkig. Bovendien werd de situatie in de Emscherzone tussen Duisburg en Bergkamen steeds nijpender – de sterk vervuilde Emscher-rivier stond bekend als ‘de riool van het Ruhrgebied’. In 1979 riep de deelstaatregering daarom het *Grundstückfonds NRW* in het leven, een fonds van zo’n twee miljard euro waarop gemeenten een beroep konden doen om industriegronden op te kopen, te saneren en te transformeren tot hoogwaardige woon-, werk- en recreatiemilieus. Dit fonds plaveide de weg voor een nieuwe denkwijze in het Ruhrgebied: accepteer dat de industriële bloeiperiode voorbij is, bouw voort op de regionale erfenis en probeer deze traditie in te zetten voor de toekomst. Die *Realpolitik* maakte de geesten rijp voor de IBA Emscher Park die in 1989 startte. Het initiatief voor het programma kwam van de deelstaat Nordrhein-Westfalen. Doel was de Emscherzone een kansrijke ecologisch, economische en sociale toekomst te bieden.

Startfase: contouren regionaal invullen

De IBA Emscher Park was een noviteit binnen de IBA-traditie omdat deze keer een regio in plaats van stad centraal stond. Bij elkaar ging het om een gebied van 320 vierkante kilometer met daarin grote steden als Duisburg, Essen, Gelsenkirchen en Dortmund. Financieel gezien was de regionale focus een voordeel, want het betekende meer geld: bij elkaar was er 2,5 miljard euro beschikbaar voor projecten, bestaande uit een derde privaat geld (o.a. van grote bedrijven) en twee derde publiek geld. Naast fondsen vanuit de deelstaat NRW en bijdragen van 17 gemeenten werden voor de financiering vooral EU-fondsen gebruikt. In totaal hergroepeerde men 40 bestaande subsidieprogramma’s om de IBA te kunnen financieren. De IBA was dan ook geen sponsor, maar moderator van het programma. Het nadeel van de regionale focus van de IBA Emscher Park was de behoefte aan ‘verdelende rechtvaardigheid’ binnen het gebied: elke financier wilde wat van ‘zijn’ geld in het eigen werkgebied terugzien. Maar de grootste uitdaging waarvoor

² Bronnenmateriaal: Pohl & Ponthöfer (2002), Schwarz (2008), Siebel (2015) en Hospers (2021).

stedenbouwer Karl Ganser, curator voor de IBA Emscher Park, stond, was de ambitieuze opdracht die hij van de politiek meekreeg: geef het Ruhrgebied een nieuw gezicht, zowel binnen als buiten de regio. De contouren van het programma waren in de startfase nog redelijk open. Ganser en zijn team, verenigd in het projectbureau IBA Emscher Park GmbH, werkten de programmalijnen en daaruit voortvloeiende projecten verder uit in werkgroepen, workshops en ronde tafels. Dat gebeurde in samenspraak met experts, planologen en lokale en regionale politici. Ook organiseerde het team uitwisselingen met vakgenoten uit andere voormalige industriële regio's in Europa.

Projectfase: Route der Industriekultur

Tijdens deze fase liet IBA Emscher Park zich leiden door vijf zogenaamde *Leitthemen*: (1) herstructurering van het landschap tot een Emscher Landschaftspark, (2) zuivering en re-naturering van de Emscher, (3) herbestemming van oude industriegebouwen, (4) planning van nieuwe werklocaties en (5) ontwikkeling van nieuwe woonvormen en revitalisatie van wijken. In totaal werden binnen deze programmalijnen ongeveer 120 projecten uitgevoerd. De projecten liepen sterk uiteen qua omvang en bereik, van het saneren van de Emscher en het vergroenen van industriegrond tot het bouwen van een ecologisch verantwoorde flat en een *Volksgolfplatz* (golfbaan voor 'gewone' mensen). De IBA kreeg echter de meeste bekendheid door het industriële erfgoed in de regio voor afbraak te behoeden en een tweede kans te geven (Ganser sprak van 'liefde op het tweede gezicht'). Die aanpak was niet alleen nieuw – tot dan toe werd er zoveel mogelijk gesloopt – maar ook goedkoop. De IBA selecteerde tientallen mijnen, hoogovens en andere industriële complexen, maakte ze tot dragers van *Industriekultur* en verbond ze met andere iconen, zoals arbeiderswijken, musea en landschapskunstobjecten, in een *Route der Industriekultur*. Zo werd de Gasometer (Oberhausen) een expositieruimte, de Jahrhunderthalle (Bochum) een evenementenlocatie en staalcomplex Duisburg-Nord een vrij toegankelijk landschapspark met lichtkunst van Jonathan Park. Ook stimuleerde de IBA *Haldenkunst*: kunst op voormalige steenberggen (*Halden*) uit de mijnbouwtijd, zoals de Tetraeder (Bottrop). Internationale aandacht kreeg de IBA in deze fase vooral na een presentatie tijdens de Architectuuriënnale Venetië van 1996.

Slotfase: ‘kijk, dat hebben we alleen hier’

In 1999 vond de finale van de IBA Emscher Park plaats met een grootschalig evenement waarin Ganser de balans van de afgelopen tien jaar opmaakte. Binnen de regio vroegen criticasters zich af wat er nu precies was bereikt, wie daarvan profiteerde en wat er na de IBA zou komen om de ingezette koers voort te zetten. Buiten het Ruhrgebied werd de IBA Emscher Park echter zeer goed ontvangen. Niet voor niets zette de UNESCO de Zeche Zollverein, de grootste mijn ter wereld, op de werelderfgoedlijst. Zonder de IBA was het Essen waarschijnlijk ook niet gelukt om namens het Ruhrgebied Culturele Hoofdstad van Europa 2010 te worden. De strategie van IBA Emscher Park om industrieel erfgoed een nieuwe invulling te geven heeft overal ter wereld navolging gekregen. Maar het belangrijkste is misschien nog wel dat de bewoners trotser werden op hun regio. Vroeger lieten inwoners van het Ruhrgebied gasten van buiten kastelen en parken zien onder het motto ‘kijk, dat hebben we hier ook’. Nu gidsen ze bezoekers vol trots langs industriële monumenten met een houding van ‘kijk, dat hebben we alleen hier’.

4. IBA Fürst-Pückler-Land (2000-2010)³

Tussen 2000 en 2010 vond in de Lausitz (Brandenburg) de IBA Fürst-Pückler-Land plaats. Door de Wende kwam er een einde aan de bruinkoolwinning in dit gebied. De IBA richtte zich op de vraag hoe het ‘gewonde’ landschap van de Lausitz na de dagbouw een nieuwe impuls en identiteit te geven. De naam IBA-Fürst-Pückler-Land verwijst naar Hermann Fürst Pückler-Muskau die de regio aan het begin van de negentiende eeuw verrijkte met landschapstuinen in Bad Muskau en Branitz. Vanwege het Lausitzer Seenland – met 14.000 hectare het grootste kunstmatig aangelegde merengebied in Europa – dat mede dankzij de IBA ontstond, staat deze IBA ook wel bekend als de ‘IBA see’.

Vorbereidingsfase: crisis maakt creatief

Zo’n anderhalve eeuw lang drukte de bruinkoolwinning een stempel op de Lausitz. Toen deze belangrijke werkgever na de Duitse eenwording wegviel, kwam de regio in een crisis terecht. Veel inwoners verloren hun baan, de werkloosheid liep op tot 25%. Wat te doen om het tij te keren? Ter inspiratie staken lokale bestuurders midden jaren 1990 hun licht op bij de IBA Emscher Park. Ook de Lausitz had zo’n programma nodig! Vanaf het begin was het duidelijk dat de regio niet over zoveel financiële middelen kon beschikken als het Ruhrgebied. Maar tegelijkertijd waren er wel diverse subsidiemogelijkheden vanuit bestaande potjes (compensatiegeld van voormalige bruinkoolbedrijven, toeslagen vanuit West-Duitsland, Europese structuurfondsen e.d.) die bij elkaar voldoende middelen bevatten om het afgegraven gebied te helpen bij de transformatie naar een *Bergbaufolgelandschaft*. Inhoudelijk leverden IBA Emscherpark en zijn visionair Karl Ganser veel inspiratie op voor de wegbereiders van de IBA, een gezelschap van lokale bestuurders, planologen en wetenschappers. Aanvankelijk werkten ze in stilte, niet alleen om politieke scepsis te vermijden, maar ook om twee haalbaarheidsstudies te kunnen doen. Ook werd met zo’n 225.000 Euro van de Landkreis en gemeente Cottbus een *Vorbereitungsgesellschaft* (IBA-bureau i.o.) gesticht die in 2000, na goedkeuring van de deelstaatregering, werd omgezet in de IBA Fürst-Pückler-Land GmbH.

Startfase: nadruk op zichtbaarheid van de IBA

De IBA kon een vliegende start maken. Enerzijds kwam dat door de urgentie die in de Lausitz werd gevoeld om de crisis te boven komen. Anderzijds zorgde de crisis voor risicobereidheid, creativiteit en innovatiekracht. Vanaf het begin besepte het IBA-team dat het snel tastbare resultaten moest laten zien om financiële ondersteuning voor projecten te kunnen krijgen en mogelijke criticasters van het programma voor te zijn. Daarom zette de IBA in op de het zichtbaar en beleefbaar maken van het regionale verleden. Zo werd in een bruinkoolveld de F60 (een reusachtige mijnbouwmaschine) tot een 500 meter lange fotogenieke voetgangersbrug omgetoverd. De attractie kreeg al snel de bijnaam ‘de liggende Eiffeltoren van de Lausitz’, wat alleen maar bijdroeg aan haar

³ Bronnen bij deze case: Kowa & Meyer (2010), Reicher & Bundesinstitut für Bau- Stadt- und Raumforschung (2011), Weser (2020) en www.iba-see2010.de.

populariteit. Opvallend: onder leiding van Rolf Kuhn heeft het IBA-team zelf de circa 25 projecten geformuleerd – er was geen mogelijkheid voor de samenleving projecten in te dienen. Zo wilden Kuhn c.s. zekerstellen dat de projecten daadwerkelijk innovatief waren. In de Lausitz werkte dat goed. De liggende Eiffeltoren, de Schwimmende Häuser Geierswalde en Landmarke Lausitzer Seenland... ze waren allemaal vernieuwend. Om de samenhang tussen de projecten te waarborgen, werd gewerkt met het concept *Landschaftsinseln* (landschapseilanden): het IBA-team wees binnen de regio plekken aan waar een bepaald landschapsthema (bijv. water, erfgoed of kunst) centraal stond en waar lokale stakeholders zich gezamenlijk op konden richten.

Projectfase: blijven inzetten op iconische projecten

De projectfase van de IBA Fürst-Pückler-Land bestond grofweg uit de periode vóór de *IBA Werkschau* in 2005 (halverwege de looptijd) en de periode daarna. Dit tussentijdse event was hét moment om het publiek te tonen wat er was bereikt en wat er nog zou komen. Het lukte de IBA binnen en buiten de regio veel media-aandacht te genereren, mede dankzij iconische objecten en attracties in het macabere bruinkoollandschap neer te zetten. De transformatie van mijnbouwgebied tot merenlandschap (incl. mogelijkheden voor watersport) en de opzet van fietsroutes als de ENERGIE-Route Lausitzer Industriekultur droegen bij aan programmatische samenhang en de acceptatie van de IBA onder de lokale bevolking. Alle projectideeën uit de begintijd zijn in deze fase uitgevoerd met uitzondering van het (achteraf te) ambitieuze landschapsproject Welzow Wüste/Oase. Ook leverden de transformatie van cokestorens in Lauchhammer vanwege de hoge kosten (1,4 miljoen Euro, overwegend gefinancierd met Europees geld) politieke en maatschappelijke weerstand op. Maar het IBA-team hield voet bij stuk en zette het project door – met als resultaat dat de Lausitz sinds 2009 de Biotürme Lauchhammer heeft, een unieke eventlocatie met dito uitzicht. Aan de internationale dimensie van de IBA gaf het team invulling door de organisatie van workshops en congressen voor planologen en wetenschappers uit het buitenland, deelname aan INTERREG-projecten en de opzet van een adviesraad met (deels) internationale experts.

Slotfase: publiekscommunicatie en beheer van erfenis

De laatste twee jaar van de IBA Fürst-Pückler-Land waren met name gericht op communicatie. In 2009 was de vakwereld de belangrijkste doelgroep, in 2010 het grote publiek. Opvallend is dat de benadering ‘van bovenaf’ uit de startfase in de loop der jaren ‘van onderop’ werd geaccepteerd. Als succesfactor wijzen de betrokken partijen op het feit dat ze vanaf het begin werk hebben gemaakt van het ‘tastbaar’ maken van de veelal fotogenieke projecten. Kritiek is er natuurlijk ook: de IBA is er niet in geslaagd om daadwerkelijk nieuwe landschappen te scheppen. Door relatief kleine interventies (‘acupunctuur’) is het echter gelukt om de beeldvorming van het voormalige bruinkoollandschap in positieve zin te beïnvloeden. Daardoor heeft de Lausitz naast een toeristische impuls een beter imago gekregen, zowel binnen als buiten de regio. En daarvan plukt het gebied nog altijd de vruchten – toen de IBA in 2010 eindigde, zijn de in gang gezette projecten gecontinueerd, aldus een terugblik op het programma in 2020. In Grossräschen ‘beheert’ het IBA-Studienhaus thans de erfenis van de IBA Fürst-Pückler-Land. Naast een archief is het een regionaal trefpunt en een plek waar heidagen, workshops en vergaderingen kunnen worden gehouden.

5. IBA Thüringen (2012-2023)⁴

Freistaat Thüringen, ‘het groene hart’ van Duitsland, telt vanouds een groot aantal landelijke gemeenten en dorpen. Na de Wende kregen veel plaatsen in de deelstaat te maken met krimp, leegstand en braindrain. Onder de noemer van *StadtLand* maakte de IBA Thüringen zich tussen 2012 en 2023 sterk voor een herinterpretatie van stad-land-relaties en een bewustere omgang met natuurlijke hulpbronnen. Kunnen urbaan en ruraal elkaar versterken? Hoe kunnen dorpen en steden allianties smeden waarin de kwaliteiten van Thüringen optimaal worden benut? Wat levert hergebruik van gebouwen op? En kan dit leiden tot een modernisering van de deelstaat en plattelandsregio’s in het algemeen? In de IBA Thüringen werden dergelijke vragen verkend aan de hand van een reeks lokale projecten, vaak op dorpsniveau, verspreid over de hele regio.

Vorbereidingsfase: succesvol regionaal lobbywerk

In 2012 richtte de deelstaatregering de IBA Thüringen GmbH op, het programmabureau dat verantwoordelijk werd voor de ontwikkeling, opzet en uitvoering van de IBA. Freistaat Thüringen financierde het bureau en het programma in z’n geheel. Ook werd bepaald dat IBA-projecten in het regionale beleid een voorkeursbehandeling (*Vorrangsförderung*) zouden krijgen. Dat de deelstaatregering zo genereus over de brug kwam, was te danken aan professioneel lobbywerk van de Architektenkammer Thüringen en regionale instanties, waaronder de Bauhaus-Universität Weimar. Met inspirerende ideeën uit workshops en onder verwijzing naar haalbaarheidsstudies wisten architecten, academici en andere deskundigen regionale politici ervan te overtuigen dat een IBA Thüringen de zo gewenste toekomstimpuls zou kunnen geven. Ook al bleven de doelen van de IBA vaag (bijdragen aan modernisering, samen verantwoordelijkheid nemen en hergebruik stimuleren), de voorgestelde aanpak sprak bestuurders aan: actievelingen uit de regio (‘lokale helden’) zouden volop de ruimte krijgen, terwijl de nadruk zou komen te liggen op kleinschalige ingrepen (‘acupunctuur’) in plaats van architectuur.

Startfase: lastige start, maar dankzij kapel ‘back on track’

Een jaar na oprichting van het programmabureau ging de IBA officieel van start in 2013. Het IBA-team trok de regio door en deed dorpen aan om bekendheid te verkrijgen. In 2014 volgde een Open Call die de lokale samenleving opriep projectvoorstellen in te dienen rond het brede thema *StadtLandZukunft*. Dat leverde 248 inzendingen op, waarvan een *Fachbeirat* (adviesraad van experts) er slechts 16 honoreerde. Achteraf was die brede call en beperkte selectie geen handige zet, aldus een geïnterviewde: ‘We kregen niet alleen veel *Wiedergänger* (voorstellen die elders waren afgewezen, GJH) binnen, maar moesten ook het overgrote deel van de indieners teleurstellen. Dat was slecht voor het imago van de IBA. De rest van het programma hebben we daar last van gehad. Vanaf het begin hadden we duidelijker moeten zijn wat we precies beoogden.’

⁴ Deze casestudy is gebaseerd op de volgende bronnen: Fischer (2017), Friedrich, Mausbach & Stumm (2023), IBA Thüringen (2023) en de interviews.

Het jaar daarop werd focus aangebracht en richtte de IBA zich met een call op stad-land-projecten die een link legden met de komst van vluchtelingen (*Arrival StadtLand*). 2016 was een lastig jaar voor de IBA Thüringen, omdat steeds meer regionale politici ongeduldig werden en behoefte hadden aan zichtbare resultaten. Bovendien waaide er in Thüringen een kritische politieke wind door de opkomst van de radicaal-rechtse AfD. Met het *StadtLandKirche*-project in 2017, dat zich richtte op de herbestemming van leegstaande kerkgebouwen, en de opening van de St. Annen-Kapelle in Kroblitz kreeg de IBA Thüringen de wind weer in de zeilen. De St. Annen-Kapelle, waarin een beeldhouwer een fotogeniek 'vuurorgel' plaatste, werd een publiekstrekker bij inwoners en toeristen. Ook de *LeerGut-Agenten* – professionals die adviseren over een slimme omgang met leegstand – zorgden voor zichtbaarheid van de IBA Thüringen.

Projectfase: van acupuncture tot 'practice what you preach'

Na het openen van de St. Annen-Kapelle volgden na 2017 meer projecten die tegemoet kwamen aan de verwachtingen die de regionale politiek van de IBA had: kleinschalig van aard en inspeland op de lokale context. Voorbeelden van die 'acupuncture' waren de renovatie van monumentale gebouwen, de transformatie van een schapenstal in een overnachtingsplek (*Sch(l)afstall*), de bouw van een innovatief *Timber Prototype House* en de herbestemming van in onbruik geraakte objecten, zoals een voormalig trein- en tankstation. Bij al deze projecten stond een klimaatvriendelijke omgang met materialen en betrokkenheid van de lokale gemeenschap (*community coworking*) centraal. Het bekendste IBA-project werd de Eiermannbau in Apolda. Het IBA-bureau nam zijn intrek in deze fabriek die al twintig jaar leeg stond. Doel was er een *Open Factory* van te maken, een forum om stad-land-vraagstukken met stakeholders in alle openheid te bespreken. Het IBA-team werd daarmee behalve programmacoördinator ook opdrachtgever en bouwheer, wat de medewerkers voor nieuwe uitdagingen stelde. Tegelijkertijd was de Eiermannbau gunstig voor de publieke acceptatie van de IBA. Niet alleen had de IBA nu een fysieke locatie, de Open Factory symboliseerde tevens de thematiek van het programma – de IBA praktiseerde wat ze preekte. In 2019 vond een expositie plaats die verslag deed van de behaalde IBA-resultaten.

Slotfase: veel publiciteit en blijvende aandacht voor Umbau

De IBA Thüringen had moeite om op stoom te komen, maar de eindfase maakte alles goed. In het slotjaar 2023 wist de IBA de nodige publiciteit te genereren, zowel binnen als buiten de regio. Dat kwam niet alleen door de aanwezigheid van het IBA-bureau in de Eiermannbau in Apolda. Ook de alliantie die de IBA aanging met de in heel Duitsland werkende Wüstenrot Stiftung (een stichting die zich inzet voor monumentenzorg) was een gouden greep: daardoor kreeg de IBA Thüringen bovenregionale bekendheid en was het mogelijk drukbezochte bijeenkomsten over stad-land-vraagstukken te organiseren. De twee slotpublicaties van de IBA werden onderscheiden met de DAM Architectural Book Award en de revitalisering van de Eiermannbau kreeg de Deutsche Architekturpreis 2023. Na afloop van de IBA vond de Freistaat Thüringen het cruciaal om de opgebouwde expertise, netwerken en structuren (zoals de LeerGut-Agenten) te behouden. Daarom is een Stiftung Umbaukultur in het leven geroepen die zich richt op het verder versterken van stad-land-relaties in Thüringen en hergebruik van leegstaand vastgoed.

6. IBA Parkstad (2014-2022)⁵

IBA Parkstad ('Parkstad in beweging') was de eerste IBA die volledig buiten Duitsland plaatsvond – een geheel Nederlandse IBA met de bijbehorende *Lockerheit* waarmee de Duitsers ons land associëren. Deze IBA had een open karakter en werd – mede vanwege de turbulente context (o.m. de coronacrisis) – gekenmerkt door veel pragmatiek en improvisatie. Plek van handeling was de voormalige mijnstreek in de zuidoosthoek van Limburg. Zelfs de focus van de IBA, die officieel liep van 2014 tot en met 2022, veranderde gaandeweg: wat begon als een reactie op demografische krimp werd een programma gericht op het versterken van de brede welvaart.

Vorbereidingsfase: bestuurlijke support verkrijgen

Geïnspireerd door een werkbezoek aan Saksen-Anhalt maakte de Stadsregio Parkstad Limburg zich in 2011 sterk voor de opzet van een IBA in haar werkgebied. Juist het unieke format van een 'korte marathon' zou kunnen helpen om dit deel van Zuid-Limburg – de streek rond Heerlen die na de mijnsluitingen in de jaren 1960 nog altijd te kampen had met hardnekkige sociaaleconomische problemen zoals krimp en braindrain – een nieuw perspectief en profiel te geven. Een pre-IBA-team maakte een bidboek en richtte zich op het verkrijgen van bestuurlijke support bij de Parkstad-gemeenten. Ook al was er tot het laatst toe controversie in de raad van Heerlen, eind oktober 2023 besloten de Parkstad-gemeenten en de provincie Limburg dat het programma er moest komen. Er werd een IBA Parkstad BV opgezet, een samenwerkingsproject dat los kwam te staan van de regio en de provinciale overheid. Bij elkaar alloceerden de gemeenten en de provincie Limburg als aandeelhouders 45 miljoen euro aan de BV. Afgesproken werd dat de IBA-organisatie projecten zou faciliteren en begeleiden, maar dat de projectindieners zelf verantwoordelijk bleven voor de uitvoering en de daaraan verbonden budgettaire verplichtingen. Een Q-team van experts moest de kwaliteit bewaken, terwijl IBA Parkstad BV over de resultaten jaarlijks verantwoording diende af te leggen.

Startfase: van 300 projectideeën naar 50 projecten

Nu de financiering geregeld was, kon het IBA-team begin 2014 van start. Als curator werd Jo Coenen – een architect met wortels in de regio – aangetrokken. Eind juni vond in Kerkrade een tweedaags openingsevent plaats. Qua thematiek en randvoorwaarden startte de IBA weinig richtinggevend. Drie thema's stonden centraal: *flexible city*, *recycle city* en *energy city*. De gedachte was dat de bevolkingskrimp in Parkstad gebaat zou zijn bij flexibiliteit, hergebruik en duurzame energie. De open oproep van de IBA om rond deze thema's met projectideeën te komen leverde meer dan 300 reacties op: suggesties voor grote en kleine projecten, afkomstig van een reeks aan actoren uit de overheid, het bedrijfsleven en de samenleving. Geholpen door experts voegde het IBA-team ideeën samen, bracht ze op een hoger kwaliteitsniveau (in het IBA-jargon: ze werden 'veredeld') en zorgde voor een regionale spreiding. Dat resulteerde in april 2015 in een Big Bang-

⁵ Bronnen: www.iba-parkstad.nl, Bayer (2021), Hermans (2022), Mommaas (2023) en de interviews.

event in de schouwburg van Heerlen waar de resultaten van de Open Call aan het publiek werden getoond. Bij de aanwezigen leverde het veel enthousiasme op, ook al bleef het bij projectvoorstellen. Om enige structuur in de plannen aan te brengen presenteerde Coenen het *Handboek IBA Parkstad zomer 2015* waarin de projecten binnen de context van de flexibele, recycle- en energiestad geclusterd werden in een 'vliegwiel' met vijf thema's: technologische, sociale en stedelijke innovatie alsmede innovatief conserveren en transformeren. Van de ruim 300 originele projectvoorstellen waren er 50 overgebleven waarmee de IBA verder ging: de 'IBA 50'.

Projectfase: uitvoering en bewonersparticipatie

In de projectfase werd Coenen bijgestaan door Guido Derks. Deze nieuwe IBA-directeur presenteerde in de zomer van 2016 een uitvoeringsprogramma voor de projecten. Intussen was de IBA al ruim twee jaar op weg. De deelnemende gemeenten werden ongeduldig en wilden resultaten zien ('van dromen naar daden'), terwijl er in de media en de samenleving een discussie ontstond over de vraag of de projecten zich niet te veel richtten op 'stenen' in plaats van 'mensen'. Waren de ambities van de IBA Parkstad niet te hoog? Kon het programma de verwachtingen wel waarmaken? En wat hadden de inwoners in de regio aan al die mooie plannen en projecten? In 2016 kwam de IBA steeds meer onder het vergrootglas te liggen, wat nog versterkt werd door politieke discussies over gemeentelijke herindelingen binnen de Parkstad-regio. De midterm-evaluatie in 2017 was kritisch van aard en riep op tot meer bewonersparticipatie en concretisering en zichtbaarheid van de IBA. Directeur Derks werd opgevolgd door Kelly Regterschot die in 2018 het project 'Bewoners maken Parkstad' opzette. Daarmee werden kleinschalige bewonersinitiatieven rond de IBA-thema's ondersteund, zoals het project 'Ikgroenhet' gericht op het vergroenen van de buurt. Langzaam maar zeker kwamen in deze fase ook de 'IBA 50'-projecten tot implementatie. Voorbeelden zijn HogerOp Heerlerbaan (renovatie van vier hoogbouwflats aan de rand van Heerlen), circulaire sloop en nieuwbouw van de oude mijnkolonie Treebeek in Brunssum en de aanleg van een openbare tuin bij het 'verzonken' kasteel Etzenrade.

Slotfase: ook een bricolage-aanpak kan werken

In 2019 kreeg de IBA Parkstad weer een nieuwe directeur, Mathea Severeijns. Aan haar de taak de 50 projecten die zich nog in de aanvangsfase bevonden versneld uit te voeren en zich te richten op de slotfase en de erfenis van de IBA. In 2020 was het afsluitende expojaar gepland, maar de coronacrisis gooide roet in het eten. Een jaar later vond het afsluitende IBA-jaar alsnog plaats met een variëteit aan fysieke en online workshops, bijeenkomsten, congressen en events. In 2021 en 2022 blikte de IBA-organisatie terug en vooruit. Het leidde in 2022 tot de publicatie *Patchwork IBA Parkstad* onder redactie van Maurice Hermans. ‘Patchwork’ is een treffende metafoor voor deze IBA: de term verwijst niet alleen naar het poly-centrische karakter van de regio, maar ook naar de open, bonte en meervoudige opzet van het programma. Parkstad IBA laat zien dat binnen het IBA-format ook een adaptieve, *go with the flow*-strategie mogelijk is om een hele regio in beweging te brengen. De effectiviteit van zo’n *bricolage*-aanpak is misschien minder groot, maar past wel in de turbulente omgeving van vandaag de dag.

7. Inspiratie uit de interviews⁶

Deze studie is gebaseerd op deskresearch en interviews met IBA-experts. Tijdens de interviewronde (mei 2024) viel op hoe enthousiast de gesprekspersonen waren om hun kennis en ervaringen te delen. De gesprekken verrijkten niet alleen de casestudies, maar leverden – met name toen NOVEX De Peel als mogelijke fysieke locatie voor een IBA in ons land ter sprake kwam – ook adviezen en tips voor het vervolgtraject op. Om te beginnen raadden de deskundigen aan bij de verkenning van een IBA Landelijk Gebied contact te zoeken met de IBA Expertenrat en deel te nemen aan jaarlijkse *IBA meets IBA*-bijeenkomsten. Verder wezen twee van de vijf gesprekspartners op het REGIONALE-format als een IBA light-variant die wellicht beter past bij de relatief kleine geografische schaal van NOVEX De Peel. Ten slotte deden enkele personen de oproep om Stuttgart te bezoeken, waar nu en in de komende jaren een IBA plaatsvindt.

Het REGIONALE-programma in NRW

Het succes van IBA Emscher Park bracht het Bundesland Nordrhein-Westfalen ertoe om een regionale IBA-variant op te zetten. Het leidde tot het REGIONALE-format, zeg maar een ‘Regionale Biennale’. Sinds 1997 maakt deze IBA light-aanpak deel uit van het reguliere regionale structuurbeleid van de deelstaat. Om de drie jaar – tot 2010 om de twee jaar – krijgt een gebied in Nordrhein-Westfalen de kans om tijdelijk toekomstgerichte maatregelen te ontwikkelen en uit te voeren. Doel is dat de geselecteerde regio haar profiel versterkt met innovatieve en duurzame projecten die in samenspraak tussen lokale partijen (gemeenten, bedrijven, bewoners) tot stand komen. Welk gebied een REGIONALE krijgt, wordt – anders dan bij een IBA – bepaald aan de hand van een competitie waarin regio’s uitgedaagd worden om plannen in te dienen. De winnaar krijgt van de deelstaatregering niet alleen de mogelijkheid om de voorgestelde maatregelen uit beschikbare fondsen (bijv. middelen voor infrastructuur of EU-geld) te financieren. Ook profiteert het gebied van *Vorrangsförderung* (prioriteit voor financiering) als er tijdens de looptijd subsidies voor structuurversterking vrijkomen. Ter indicatie: bij een REGIONALE met een looptijd van vijf tot zes jaar gaat er in totaal zo’n 150 miljoen euro om, afkomstig uit reeds aanwezige publieke middelen en aangevuld met privaat geld. Alle projecten moeten in het slotjaar aan het grote publiek worden gepresenteerd. Tussen 2000 en nu zijn er in Nordrhein-Westfalen negen REGIONALE’s georganiseerd. Zo hebben regio’s samenhangende programma’s rond stads- en plattelandsontwikkeling, milieu, economie, cultuur en onderwijs opgezet. Op dit moment loopt de REGIONALE 2025 Bergisches RheinLand. Net zoals de IBA is de REGIONALE relatief vormvrij en rust er geen ‘copyright’ op de aanpak. Anders gezegd: mochten we in de Nederlandse context een REGIONALE willen organiseren, bijvoorbeeld in NOVEX De Peel, dan kan dat. Wel willen de betreffende interviewpartners in dat geval graag bij de organisatie betrokken worden, al was het maar om do’s en don’ts mee te kunnen geven.

⁶ Bronnen: in aanvulling op de interviews MVB & ILS NRW (2006), Dietrich & Preising (2017), Füg & Ibert (2020) en www.iba27.de.

Voorbeeld: REGIONALE 2016

Tussen 2010 en 2017 vond in het Westmünsterland de REGIONALE 2016 (*ZukunftsLAND*) plaats. De REGIONALE richtte zich op toekomstbestendige uitdagingen voor de regio, zoals transitie in de landbouw, vergrijzing van de bevolking en een afkalvend voorzieningenniveau in het landelijk gebied. Onder het motto *Landschaftswandel gestalten!* lag de nadruk op de vraag hoe behoud van het regionale parklandschap samen kan gaan met een toenemend aantal ruimteclaims. In totaal zijn 43 samenwerkingsprojecten opgezet, waaraan behalve gemeenten ook bedrijven, bewoners en instellingen hebben bijgedragen. Een interessante stakeholder was de Sparkasse Westmünsterland – vergelijkbaar met een Rabobank-filiaal in ons land – die zich als aandeelhouder van het programma opwierp. Een aantal voorbeelden van REGIONALE 2016-projecten: een integrale visie op het rivierenlandschap in het Westmünsterland, een platform gericht op kleinschalige mobiliteitsoplossingen voor vervoersarmoede in het landelijk gebied en de bouw van het regionale museum KULT in Vreden.

IBA StadtRegionStuttgart (2017-2027)

In 2017 startte de IBA StadtRegionStuttgart, kortweg IBA'27, met de ambitie om bij te dragen aan de economische, sociale en ecologische transformatie van het gebied. *Leitmotiv* voor deze IBA is het maken van 'toekomstvoorstellungen' voor het stedelijke leven in de stadsregio Stuttgart. Het IBA-team heeft eigen initiatieven opgezet, maar ondersteunt ook reeds bestaande projecten die passen binnen de thematiek waarop het programma zich richt. Uit de ongeveer 100 ingediende projectvoorstellen hebben er 26 de status van officiële IBA'27 projecten gekregen. Denk hierbij aan de ontwikkeling van levensloopbestendige en betaalbare woningen, modulair gebouwde huizen van duurzame materialen en klimaatvriendelijke openbare ruimtes die zorgen voor een betere verblijfskwaliteit. Ook al is de slotmanifestatie pas in 2027, het IBA-team voelde de noodzaak om nu al te werken aan de zichtbaarheid van het programma. Sinds maart 2024 heeft de IBA dan ook een fysieke plek in het centrum van Stuttgart gekregen. Op deze plek worden tentoonstellingen, workshops en bijeenkomsten gehouden. Een bezoek aan de *Anlaufstelle* in Stuttgart en aansluitende tour langs IBA-projecten geeft ongetwijfeld inspiratie voor de mogelijk opzet van een IBA in ons land.

8. Conclusie en aanbevelingen

Sinds ruim een eeuw organiseren de Duitsers IBA's (Internationale Bau-Ausstellungen) om een stad of regio een oppepper te geven en het betreffende gebied te transformeren. Dat een IBA hefboomwerking kan hebben, blijkt duidelijk uit de cases die we in deze studie hebben behandeld. Of het nu gaat om de IBA Emscher Park, IBA Fürst-Pückler-Land of een 'IBA light' zoals de REGIONALE 2016, ze stelden bestaande routines ter discussie, schetsten een aantrekkelijk toekomstperspectief en plaveiden de weg voor regionale vernieuwing. Maar nu terug naar de hoofdvraag: in hoeverre kan een IBA of IBA-achtige aanpak een impuls geven aan de transitie van ons landelijk gebied?

Kansen voor een IBA Landelijk Gebied

De belofte en kracht van een IBA is dat ze een *Ausnahmezustand auf Zeit* ('tijdelijke uitzonderingssituatie') creëert, *top down* en *bottom up*-initiatieven met elkaar verbindt en de betrokken actoren de kans geeft om te experimenteren, leerervaringen op te doen en samen vooruit te kijken. Zo'n innovatieve en toekomstgerichte aanpak kan leiden tot 'creatieve gebiedstransformatie' die binnen het bestaande beleid niet mogelijk is. Zo beschouwd is een IBA Landelijk Gebied – al dan niet met een fysieke vertaling in de NOVEX-regio De Peel – zeker kansrijk. Een IBA zou wel eens het aangewezen middel kunnen zijn om de broodnodige transitie in het landelijk gebied te bewerkstelligen. Uit de besproken casestudies komen echter wel enkele lessen naar voren die bij de organisatie van zo'n IBA Landelijk Gebied meegenomen moeten worden:

- **Verwachtingenmanagement bij stakeholders** Maak de participanten vanaf het begin duidelijk wat een IBA behelst, informeer ze tijdig over aanpassingen (het is tenslotte een meerjarenprogramma) en zorg voor regelmatige updates tijdens het traject. Zo blijven alle partijen betrokken en enthousiast.
- **Zorg voor zichtbaarheid van de IBA aan het begin** Zeker voor een ambitieus programma als een IBA geldt 'zien is geloven'. Alleen met sessies, workshops en beelden over wat er zou moeten gebeuren raken mensen niet overtuigd – laat parallel daaraan iets 'tastbaars' zien in de fysieke omgeving.
- **'Top led, bottom fed' vraagt om een heldere briefing** Een Open Call in de regio om plannen bij de IBA in te dienen klinkt sympathiek, maar is een recept voor teleurstellingen. Breng als IBA-team focus aan, geef richting en geef aan naar welk type projectideeën of projectvoorstellen je op zoek bent.
- **Een fysieke plek als trefpunt maakt de IBA tastbaar** Uit de IBA Thüringen blijkt hoe belangrijk het is dat de betrokken partijen en andere belangstellenden ergens naartoe kunnen om de IBA te 'beleven'. Zorg als organisatie voor een aansprekend en centraal IBA-kantoor dat zich leent voor bijeenkomsten.
- **Denk al tijdens de looptijd na over de erfenis** Om ervoor te zorgen dat de IBA voortleeft, is het cruciaal om tijdens het traject te werken aan de nalatenschap. Die erfenis moet meer zijn dan een archief – denk aan de oprichting van een stichting of andere organisatie die verdergaat op de ingeslagen weg.

Slotoverwegingen en aanbevelingen

Tijdens het onderzoek kwam regelmatig naar voren dat de Duitse planningscultuur verschilt van die in Nederland. Het gaat niet slechts om een andere ruimtelijke ordening en beleidstraditie, maar ook om verschillende interpretaties van begrippen als ‘regio’, ‘landelijk gebied’ en ‘transitie’. Zo vragen enkele Duitse interviewpartners zich af of NOVEX De Peel als gebied niet te kleinschalig is om er een IBA-programma op los te laten. Zij suggereren om een omvangrijker gebied te pakken (bijvoorbeeld De Peel met het aangrenzende Brainport Eindhoven erbij) of een minder groots opgetuigd transformatieprogramma (zoals een REGIONALE-aanpak) op te zetten. Overigens geven ze aan over de verdere invulling daarvan graag te willen meedenken. Een aanbeveling is dat aanbod aan te grijpen en sowieso bij een nadere verkenning van een IBA Landelijk Gebied contact te zoeken met leden van de IBA Expertenrat. Vanuit hun ervaring met eerdere IBA's kunnen ze nuttige tips geven en adviseren over het vervolg. Bovendien zorgen ze voor de internationale uitstraling die van een IBA-programma wordt verwacht. Verder is het aan te bevelen om de REGIONALE 2025 Bergisches RheinLand te bezoeken om te kijken of een dergelijk ‘lichter’ format inderdaad beter bij de opgave past. Ten slotte is een werkbezoek aan de IBA Stuttgart (2017-2027) raadzaam – het is dé kans om kennis te maken met de *look and feel* van een IBA in uitvoering.

Bijlage

Interviewpartners

Fischer, Gast-Prof. Katja – voormalige programma- en projectleider IBA Thüringen, directeur Stiftung Baukultur Thüringen en gasthoogleraar Stedelijk Management aan de Universität Kassel – interview op 24 mei 2024

Förster, Prof.Dr. Agnes – directeur STUDIO | STADT | REGION in München, hoogleraar Planningstheorie en Stedelijke Ontwikkeling aan de RWTH Aachen en nauw betrokken bij IBA Metropolregion München – interview op 22 mei 2024

Gemmeren, Christoph van – beleidsmedewerker Referat 512 REGIONALEn, Baukultur, Städtebauförderung van het Ministerium für Heimat, Kommunales, Bau und Digitalisierung van de deelstaat Nordrhein-Westfalen – interview op 27 mei 2024

Molitor, Dr. Reimar – lid IBA Expertenrat, directeur-bestuurder Region Köln/Bonn e.V. en curator REGIONALE 2025 Bergisches RheinLand – interview op 13 mei 2024

Roçak, Dr. Maja – lector Fontys Eindhoven, medewerker Hogeschool Zuyd Heerlen en ‘toeschouwer’ van IBA Parkstad gedurende de looptijd – interview op 27 mei 2024

Geraadpleegde bronnen

Bayer, M. (2021), Dit leverde acht jaar IBA Parkstad op: ‘Een IBA is bedoeld om alles even anders te doen’, *Stadszaken*, 21 oktober 2021, <https://stadszaken.nl/artikel/3794/dit-leverde-acht-jaar-iba-parkstad-op-een-iba-is-bedoeld-om-alles-even-anders-te-doen>

Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat (2017), *Memorandum zur Zukunft Internationaler Bauausstellungen*, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Berlin

Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat (2020), *IBA im Wandel: Zur Zukunft Internationaler Bauausstellungen*, Bundesministerium des Innern, für Bau und Heimat, Berlin

Dietrich, C. & T. Preising (2017), Schwerpunkt REGIONALE 2016 - ZukunftsLAND, *PLANERIN*, 2 (17), pp. 3-33

Fischer, K. (2017), Eiermannbau Apolda: Placemaking in der Provinz, *Archi+* 228, 04/2017 (Thema: Stadtland – Der neue Rurbanismus), pp. 182-187

Friedrich, J., Th. Mausbach & A. Stumm (2023), *IBA Thüringen StadtLand* (Bauwelt Einblick, September 2023), Bauverlag, Berlin

Füg, F. & O. Ibert (2020), Assembling social innovations in emergent professional communities: the case of learning region policies in Germany, *European Planning Studies*, 28(3), pp. 541–562

Hermans, M. (2022), *Patchwork IBA Parkstad*, nai010 publishers, Rotterdam

Hospers, G.J. (2021), *Ruhrgebiet: een sterk staaltje Duitsland*, Edicola, Deventer

IBA Thüringen (2023), *StadtLand Perspektiven: Für eine neue Raumkultur*, M Books, Weimar

Kowa, G. & F. Meyer (2010), IBA Fürst-Pückler-Land, *Bauwelt*, 17-18 (Thema: IBA see), pp. 34-45

MBV & ILS NRW (red.) (2006), *Die REGIONALEn in Nordrhein-Westfalen: Impulse für den Strukturwandel*, Ministerium für Bauen und Verkehr des Landes Nordrhein-Westfalen & Institut für Landes- und Stadtentwicklungsforschung und Bauwesen des Landes Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf/Aachen

Mommaas, H. (2023), De Internationale Bauausstellung als inspiratiebron (recensie), *Rooilijn*, <https://www.rooilijn.nl/publicaties/patchwork-iba-parkstad/>

Pohl & Ponthöfer (2002), *Innovationsraum Ruhrgebiet*, Cornelsen Verlag, Berlin

Reicher, Ch. & Bundesinstitut für Bau- Stadt- und Raumforschung (2011), *Die Zukunft Internationaler Bauausstellungen: Internationale Fallstudien und ein Monitoringkonzept*, Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung, Berlin

Schwarz, A. (red.) (2008), *Industriekultur, Image, Identität: Die Zeche Zollverein und der Wandel in den Köpfen*, Klartext, Essen

Siebel, W. (2015), *Die Kultur der Stadt*, Suhrkamp Verlag, Berlin

Weser, K. (2020), Welche Spuren die IBA-Fürst-Pückler-Land hinterließ, *Lausitzer Rundschau*, 3 oktober 2020

www.iba-parkstad.nl

www.iba-see2010.de

www.iba27.de

www.internationale-bauausstellungen.de

Herkomst foto's

Wikimedia Commons (foto voorkant, p. 6, p. 8 en p. 11), IBA Thüringen (p. 14), IBA Parkstad (p. 17) en IBA Stuttgart (p. 20)

Over de auteur

Prof.dr. Gert-Jan Hospers (Enschede, 1974) is bijzonder hoogleraar Transitie in Stad en Regio bij de afdeling Geografie, Planologie en Milieu van de Radboud Universiteit. Sinds 2024 is hij tevens gasthoogleraar aan de Universität Münster. Daarnaast is Gert-Jan directeur van Stad en Regio, een stichting die zich inzet voor stedelijke en regionale ontwikkeling op menselijke maat. Onderzoeksthema's: economische thema's in stad en regio, city- en regiomarketing, plattelandsvraagstukken en Duitsland.